

UCHWAŁA

8 listopada 2024 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

SSN Dariusz Dończyk (przewodniczący)

SSN Paweł Grzegorczyk

SSN Monika Koba (sprawozdawca)

na posiedzeniu niejawnym 8 listopada 2024 r. w Warszawie
w sprawie z powództwa W. O. i I. O.
przeciwko Bank w W.
o zapłatę i ustalenie,
na skutek przedstawienia przez Sąd Apelacyjny w Warszawie
postanowieniem z 8 marca 2023 r., V ACa 347/22,
zagadnienia prawnego:

"Czy pomiędzy żądaniem, zgłoszonym jako ewentualne, zwrotu nienależnego świadczenia obejmującego raty spłacone w wykonaniu nieważnej umowy kredytu, zawierającej abuzywne klauzule waloryzacyjne a dochodzonym jako główne żądaniem zwrotu nienależnego świadczenia obejmującego część tych rat stanowiących nadpłatę z powodu bezskuteczności niedozwolonych postanowień umownych zachodzi wewnątrzprocesowa zależność warunkująca kolejność ich rozpoznania?"

podjął uchwałę:

Sąd jest związany kolejnością żądań określoną przez powoda także wtedy, gdy powód żąda zwrotu nienależnego świadczenia obejmującego część nadpłaconych rat z powodu bezskuteczności niedozwolonych postanowień umowy kredytu, a ewentualnie zwrotu nienależnego świadczenia spełnionego w wykonaniu nieważnej umowy kredytu.

Paweł Grzegorczyk Dariusz Dończyk Monika Koba

r.g.

UZASADNIENIE

Zagadnienie prawne przedstawione Sądowi Najwyższemu wyłoniło się w sprawie, w której powodowie W.O. i I.O. domagali się zasądzenia od pozwanego Bank w W. (dalej także jako: „Bank”) na ich rzecz łącznie do majątku wspólnego kwoty 146 988,65 zł z ustawowymi odsetkami za opóźnienie od kwoty 74 988,65 zł od dnia doręczenia pozwanemu odpisu pozwu oraz od kwoty 72 000 zł od dnia doręczenia pozwanemu odpisu pisma z 8 listopada 2019 r. Dochodzona kwota stanowiła nadpłatę każdej raty spłaconej w okresie od 25 września 2008 r. do 23 stycznia 2015 r. przy założeniu, że umowa kredytu indeksowanego do CHF jest ważna, a powodów nie wiążą jej postanowienia regulujące zasady walutowej waloryzacji ich zobowiązań wobec Banku.

Na wypadek nieuwzględnienia tego żądania sformułowali powództwo ewentualne domagając się zasądzenia od pozwanego łącznie do ich majątku wspólnego kwoty 264 541,81 zł wraz z odsetkami ustawowymi za opóźnienie od kwoty 74 988,65 zł od dnia doręczenia pozwanemu odpisu pozwu, od kwoty 72 000 zł od dnia doręczenia pozwanemu odpisu pisma z 8 listopada 2019 r. oraz od kwoty 117 553,16 zł od dnia doręczenia pozwanemu odpisu pisma z 23 października 2020 r. Roszczenie ewentualne obejmowało wszystkie pobrane od powodów przez Bank raty kredytu do 23 stycznia 2015 r. w kwocie 192 541,81 zł oraz dobrowolnie spłaconą przez nich z tego tytułu kwotę 72 000 zł i opierało się na założeniu, że umowa kredytu jest nieważna. Powodowie zgłosili także kolejne żądanie ewentualne ustalenia nieistnienia stosunku prawnego wynikającego z umowy kredytu wobec jej nieważności.

Wyrokiem z 29 października 2021 r. Sąd Okręgowy ustalił, że umowa o kredyt hipoteczny zawarta 30 lipca 2008 r. przez powodów z poprzednikiem prawnym pozwanego jest nieważna; zasądził od pozwanego na rzecz powodów kwotę 264 541,81 zł wraz z odsetkami ustawowymi za opóźnienie od kwoty 74 988,65 zł od 5 stycznia 2017 r., od kwoty 72 000 zł od 29 stycznia 2020 r. oraz od kwoty 117 553,16 zł od 7 czerwca 2021 r. do dnia zapłaty; oddalił powództwo w zakresie roszczenia głównego o zapłatę i orzekł o kosztach postępowania.

Apelacje od tego wyroku wniosły obie strony. Pozwany zaskarżył wyrok w części uwzględniającej powództwo ewentualne natomiast powodowie w części oddalającej powództwo główne.

Podczas rozpoznawania apelacji Sąd Apelacyjny w Warszawie powziął poważne wątpliwości, którym dał wyraz w zagadnieniu prawnym, przedstawionym Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia na podstawie art. 390 k.p.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Problem przedstawiony przez Sąd Apelacyjny dotyczy tego, czy pomiędzy żądaniem zgłoszonym jako ewentualne zwrotu nienależnego świadczenia obejmującego raty spłacone w wykonaniu nieważnej umowy kredytu zawierającej abuzywne klauzule waloryzacyjne a dochodzonym jako główne żądaniem zwrotu nienależnego świadczenia obejmującego część tych rat stanowiących nadpłatę z powodu bezskuteczności niedozwolonych postanowień umownych zachodzi zależność warunkująca kolejność ich rozpoznania.

Podjmując ten problem należy opowiedzieć się za rozwiązaniem, że sąd jest związany kolejnością żądań określoną przez powoda także wtedy, gdy powód żąda zwrotu nienależnego świadczenia obejmującego część nadpłaconych rat z powodu bezskuteczności niedozwolonych postanowień umowy kredytu, a ewentualnie zwrotu nienależnego świadczenia spełnionego w wykonaniu nieważnej umowy kredytu.

Jak trafnie dostrzegł Sąd Apelacyjny istota roszczeń ewentualnych w relacji do roszczeń głównych, dopuszczalność ich konstruowania oraz sposób orzekania o nich nie wynika wprost z przepisów kodeksu postępowania cywilnego, lecz jest wynikiem dorobku doktryny i judykatury.

Żądanie ewentualne jest żądaniem zgłoszonym na wypadek nieuwzględnienia przez sąd żądania głównego, zgłoszonego przez powoda do rozpoznania w pierwszej kolejności. Z tej przyczyny sąd orzeka o żądaniu ewentualnym tylko wtedy, gdy oddali żądanie zgłoszone na pierwszym miejscu (art. 321 § 1 k.p.c.). Jeżeli natomiast uwzględni żądanie zgłoszone jako pierwsze, rozpoznanie żądania ewentualnego jest bezprzedmiotowe, a sąd nie wydaje w stosunku do niego żadnego orzeczenia. Zgłoszenie roszczenia ewentualnego

stanowi wyraz zapobiegliwości powoda, który dążąc do uzyskania ochrony prawnej, pozostaje w niepewności co do skutków wyboru roszczenia procesowego, a chciałby zwiększyć swoje szanse na wygranie sprawy i uniknąć prowadzenia kolejnego procesu (zob. m.in. uchwała Sądu Najwyższego z 18 października 2013 r., III CZP 58/13, OSNC 2014, nr 6, poz. 62; orzeczenie Sądu Najwyższego z 7 września 1960 r., II CR 366/59, PUG 1961, nr 19, s. 424; wyroki Sądu Najwyższego z 26 stycznia 1979 r., IV CR 403/78, OSNCP 1979, nr 10, poz. 193; z 31 stycznia 1996 r., III CRN 58/95, niepubl.; z 5 listopada 1998 r., I PKN 419/98, OSNAP 1999, nr 24, poz. 783; z 5 czerwca 2007 r., I CSK 86/07, niepubl.; z 3 lipca 2019 r., II CSK 306/18, OSNC-ZD 2022, nr 1, poz. 1 oraz postanowienie Sądu Najwyższego z 4 października 2012 r., I CSK 100/12, Biul. SN-IC 2013, nr 12).

Dostrzeżenia wymaga, że z reguły w tego rodzaju sprawach powodowie korzystając z konstrukcji roszczeń ewentualnych w pierwszej kolejności formułują jako główne żądanie dalej idące, oparte na założeniu o braku związania umową kredytu (nieważności takiej umowy), z czym wiąże się żądanie zasądzenia nienależnego świadczenia obejmującego raty spłacone w wykonaniu nieważnej umowy kredytu. W drugiej kolejności zgłaszają natomiast żądanie ewentualne oparte na założeniu o abuzywności niektórych postanowień tej umowy, nie prowadzącego jednak do nieistnienia stosunku prawnego z niej wynikającego, co wiąże się z żądaniem zwrotu nienależnego świadczenia obejmującego część tych rat stanowiących nadpłatę z powodu bezskuteczności niedozwolonych postanowień umownych. W sprawie badanej przez Sąd Apelacyjny powodowie postąpili jednak inaczej, co unaocznilo problemy związane z konstrukcją roszczeń ewentualnych w tego rodzaju sprawach, trafnie wyeksponowane przez Sąd Apelacyjny w motywach przedstawionego Sądowi Najwyższemu zagadnienia prawnego.

Jeżeli sąd tym samym wyrokiem oddala żądanie główne i uwzględnia żądanie ewentualne, powód ma interes prawny w zaskarżeniu tego orzeczenia o jego pokrzywdzeniu decyduje bowiem oddalenie żądania głównego. Dotyczy to także sytuacji, gdy powodowie – tak, jak ma to miejsce w niniejszej sprawie – dalej idące żądanie zgłosili jako ewentualne, do nich bowiem należy ocena z perspektywy sytuacji faktycznej w jakiej się znajdują, uwzględnienie jakiego żądania w pierwszej kolejności lepiej zaspakaja ich interes prawny.

Powód nie ma bowiem obowiązku – choć byłoby to pożądane – uporządkowania roszczeń według zakresu skutków prawnych ich uwzględnienia, czy też znaczenia dla ochrony jego sfery prawnej. Apelacja powoda jest zatem dopuszczalna także wtedy, gdy nie doszło do zaskarżenia wyroku w części obejmującej żądanie ewentualne. Z uwagi na zależność między rozstrzygnięciem o żądaniu ewentualnym od istnienia negatywnego rozstrzygnięcia o żądaniu głównym, wyrok sądu pierwszej instancji nie uprawomocnia się w części rozstrzygającej o żądaniu ewentualnym. W konsekwencji, jeżeli sąd odwoławczy na skutek apelacji uzna, że żądanie główne jest zasadne lub uchyli zaskarżony wyrok w części oddalającej to żądanie, na skutek takiej zmiany lub uchylenia automatycznie traci moc zawarte w wyroku sądu pierwszej instancji rozstrzygnięcie co do żądania ewentualnego. Rozstrzygnięcie o żądaniu ewentualnym jest bowiem uwarunkowane istnieniem negatywnego rozstrzygnięcia o żądaniu głównym. Powód nie żąda jednocześnie rozstrzygnięcia o dwóch roszczeniach, tylko o jednym zasadniczym, a warunkowo – drugim, ewentualnym (zob. uchwała Sądu Najwyższego z 19 listopada 2021 r., III CZP 70/20, OSNC 2022, nr 2, poz. 11).

Żądanie ewentualne zgłaszane jako dodatkowe na wypadek niemożności uwzględnienia przez sąd żądania zasadniczego stanowi szczególną postać przedmiotowej kumulacji roszczeń w rozumieniu art. 191 k.p.c. Każde z żądań (główne, ewentualne) należy traktować jako odrębne roszczenia procesowe niezależnie od tego, czy oparte są one na tej samej, czy też różnych podstawach faktycznych (zob. orzeczenie Sądu Najwyższego z 7 września 1960 r., II CR 366/59 oraz wyroki Sądu Najwyższego z 26 stycznia 1979 r., IV CR 403/78; i z 18 stycznia 2017 r., V CSK 198/16, niepubl.).

Mieści się w nim bowiem nie tylko sformułowanie w jednym pozwie wobec tego samego pozwanego różnych roszczeń zindywidualizowanych odmiennymi okolicznościami faktycznymi oraz kilku żądań wywodzonych na podstawie tych samych okoliczności faktycznych, dla których uzasadnieniem są dwa lub więcej przytoczonych w pozwie kompleksów faktycznych, ale także sytuacja gdy powód formułuje jedno żądanie, opierając je na różnych zespołach okoliczności faktycznych, których odmiennność polega na powstaniu dwóch lub większej liczby roszczeń procesowych w rozumieniu art. 191 k.p.c.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjęto - zasługujący na podzielenie pogląd - że w przypadku roszczeń głównych i ewentualnych ich odmienny charakter zarówno w wymiarze prawnomaterialnym jak i ilościowym, determinują różne kompleksy okoliczności faktycznych na których żądania te zostały oparte. Artykuł 191 k.p.c. stanowiąc, że powód może jednym pozwem dochodzić kilku roszczeń, wobec tego samego pozwanego posługuje się bowiem pojęciem „roszczenie” w znaczeniu żądania zindywidualizowanego określonymi okolicznościami faktycznymi. W pozwie należy wówczas określić, w jakiej kolejności sąd powinien ocenić przytoczone w pozwie kompleksy okoliczności faktycznych.

Preferowana przez powoda kolejność ich rozpoznania nie może być pozostawiona swobodzie sądu a dokonanie kumulacji roszczeń przez powoda, w tym wskazanie żądania głównego i ewentualnego, jest - jako czynność dyspozycyjna strony - wiążące dla sądu, niezależnie od elementów różnicujących te żądania. Niedopuszczalne jest zatem formułowanie kilku żądań z pozostawieniem określenia ich wzajemnej relacji sądowi, a także formułowanie żądań z założeniem, że sąd samodzielnie określi kolejność ich rozpoznawania lub wybierze to roszczenie, które jest uzasadnione. Wynikająca z art. 187 § 1 pkt 1 i 2 k.c. określoność żądania pozwu, w przypadku kumulacji przedmiotowej roszczeń opartej na wielości żądań zakłada bowiem także określenie przez powoda sekwencji rozstrzygania o kumulowanych żądaniach. Inaczej rzecz ujmując to wola powoda kształtuje zależność procesową między rozstrzygnięciami o żądaniu głównym i ewentualnym, które zachowują swoją odrębność stanowiąc samoistny przedmiot rozstrzygnięcia.

Jest to konieczne także przez wzgląd na potrzebę klarownego określenia przedmiotowych granic zawisłości sporu (art. 192 pkt 1 k.p.c.) i prawomocności materialnej wyroku (art. 365 w zw. z art. 366 k.p.c.), jak również ochronę interesów strony pozwanej, która dla podjęcia efektywnej obrony musi mieć świadomość tego jakie roszczenia są w stosunku do niej podnoszone i w jakim stosunku pozostają (zob. m.in. orzeczenia Sądu Najwyższego z 5 października 1960 r., 4 CZ 98/60, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny 1961, nr 3, s. 373; z 24 maja 1962 r., 2 CR 272/62, OSNCP 1963, nr 7-8, poz. 157; uchwała Sądu Najwyższego z 18 października 2013 r., III CZP 58/13; wyroki Sądu Najwyższego z 15 lipca 2011 r., I

PK 10/11, OSNCP 2012, nr 19-20, poz. 233; z 28 sierpnia 2018 r., IV CSK 255/18, OSN - ZD 2021, nr A, poz. 3; z 11 grudnia 2020 r., V CSK 32/19, niepubl.; z 25 lutego 2021 r., V CSKP 16/21, niepubl. oraz postanowienie Sądu Najwyższego z 3 grudnia 2015 r., III CZP 93/15, niepubl.).

Argumentacja ta zasługuje na podzielenie także w odniesieniu do szczególnej postaci kumulacji roszczeń, polegającej na tym, że powód formułuje jedno żądanie opierając je na różnych i niezależnych podstawach faktycznych, konstytuujących odmienne roszczenia procesowe, z założeniem, że do uwzględnienia żądania wystarczająca jest zasadność jednego z przytoczonych tytułów (zob. wyroki Sądu Najwyższego z 3 grudnia 2004 r., IV CK 347/04, niepubl.; i z 16 czerwca 2004 r., III CK 139/03, niepubl.).

Dotyczy to także zgłoszenia przez powoda żądania głównego ustalenia nieważności umowy kredytu i zasądzenia zwrotu nienależnego świadczenia oraz żądania ewentualnego ustalenia nieważności lub bezskuteczności części postanowień umowy kredytu i zasądzenia zwrotu części nienależnego świadczenia. Istnieją wówczas dwa odmienne roszczenia procesowe, o których sąd orzeka kolejno. Żądania te stanowią bowiem odrębne roszczenia procesowe w rozumieniu art. 191 k.p.c., a nie jedno roszczenie oparte na różnych podstawach materialnoprawnych, co zwykle jest następstwem konkurencji roszczeń na gruncie prawa materialnego. Dostrzeżenia także wymaga, że żądanie uznania postanowienia wzorca umowy za niewiążące konsumenta (art. 385¹ k.c.) - będące przesłanką zgłoszenia żądania zapłaty z tytułu nienależnego świadczenia - nie jest tożsame ani nie zawiera się w żądaniu ustalenia nieważności umowy (zob. uchwała Sądu Najwyższego z 15 września 2020 r., III CZP 87/19, OSNC 2021, nr 2, poz. 11).

Nie ma przekonujących argumentów do odmiennego traktowania tego rodzaju roszczeń w stosunku do innych roszczeń ewentualnych, a preferować należy z perspektywy wykładni systemowej i funkcjonalnej rozwiązania spójne i niekolizyjne z dotychczasowym dorobkiem orzecznictwa i literatury.

Roszczenia poddane przez powodów pod osąd wzajemnie się wykluczają i są oparte na odmiennych, choć nie całkowicie przeciwnych kompleksach

faktycznych, czyli zespołach faktów istotnych dla rozstrzygnięcia. Jeżeli sąd zasądza żądanie główne, odpada potrzeba orzeczenia o żądaniu ewentualnym, ponieważ powód zmierza do zasądzenia tylko jednego roszczenia, bądź roszczenia objętego żądaniem głównym bądź roszczenia objętego żądaniem ewentualnym.

Nie zachodzi kolizja między prawem strony do dysponowania procesem a niezwiązaniem sądu podstawą prawną żądania. Zgodnie z zasadą dyspozycyjności pierwsze jest bowiem żądanie jako zespół faktów, a później dopiero następuje orzeczenie sądu, który orzeka o zgłoszonym żądaniu, nie będąc wprawdzie związanym podstawą prawną wskazaną przez stronę powodową, ale poruszając się w granicach ustalonego zespołu faktów istotnych dla rozstrzygnięcia. W przypadku zgłoszenia roszczenia głównego i ewentualnego zespół faktów istotnych do rozstrzygnięcia o tych roszczeniach nie jest tożsamy, a konsekwencją jego węższego zakreslenia jest związanie sądu tak właśnie zakreśloną podstawą faktyczną żądania, co ma przełożenie na kwalifikację prawną.

Nie można zatem podzielić stanowiska, że w takich sytuacjach, sąd nie jest związany konstrukcją żądań pozwu i powinien dokonać weryfikacji ich charakteru przez pryzmat oceny materialnoprawnej, co w okolicznościach sprawy oznaczałoby, że roszczenia zgłoszone przez powodów w zakresie żądania zapłaty są w istocie tożsame co do wysokości niższego z nich. Pozostawałoby to bowiem w sprzeczności z zasadą dyspozycyjności pozwalającej stronie zakreślić granicę kognicji sądu i przeczyłoby istocie powództwa z żądaniem ewentualnym, gdzie powód w sposób dyskrejonalny i wiążący dla sądu określa swój interes prawny w rozpoznaniu poszczególnych roszczeń procesowych w porządku ewentualnym.

Odmierna sytuacja będzie natomiast mieć miejsce, gdy powód nie zdecyduje się na zgłoszenie roszczenia ewentualnego. Wówczas możliwości kwalifikacji prawnej zgłoszonego przez powoda żądania będą szersze (zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego z 20 maja 2022 r., II CSKP 372/22 i II CSKP 419/22). Nie pozostaje wówczas w sprzeczności z wolą powoda możliwość dokonania przez sąd odmiennej oceny prawnej przesłanki dochodzonych roszczeń o zwrot nadpłaty kredytu (nieważność umowy zamiast utrzymania umowy w mocy po wyeliminowaniu bezskutecznych postanowień umownych) i zasądzenie kwoty

dochodzonej pierwotnie w oparciu o założenie, że umowa będzie nadal obowiązywać, przez ostateczne uznanie przez sąd, że umowa jest nieważna, przy braku sprzeciwu konsumenta co do upadku umowy.

Za przyjętym rozwiązaniem przemawia także wykładnia prokonstytucyjna w zakresie konieczności zapewnienia stronie prawa do sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji). Sąd nie powinien bowiem – wbrew woli powoda - dowolnie wybierać roszczenia, o którym orzeknie, a zasada zaufania do organów stosujących prawo (sądów) przemawia za przyjęciem wykładni niezaskakującej adresata normy prawnej, która funkcjonowała w stosunku do roszczeń ewentualnych przez dziesięciolecia w niezakłócony sposób (art. 2 Konstytucji). Odmienny pogląd prowadziłby do rozwiązań trudnych do zaakceptowania, skoro skutkowałby w konfiguracji roszczeń analogicznych jak zgłoszonych w niniejszym postępowaniu, uwzględnieniem żądania głównego obejmującego niższą kwotę niż należną dochodzoną pozew ewentualnym.

W konsekwencji sąd – zgodnie z zasadą dyspozycyjności - powinien respektować kolejność przyjętych roszczeń procesowych i nie może uwzględniać żądania głównego opierając je o podstawę faktyczną stanowiącą podstawę pozwu ewentualnego.

Z przytoczonych względów Sąd Najwyższy podjął uchwałę, jak na wstępie.

[A.T.]

r.g.

Paweł Grzegorzczak

Dariusz Dończyk

Monika Koba